

BOŠTJAN ŠAVER¹

Šport, mitologija in genealogija junaštva: Kritična branja športa v kulturnih študijah

Izvleček: Podoba junaka je bila od nekdanj instrumentalna reprezentacija, ki je v luči številnih religijskih, političnih in drugih ideologij pogosto služila kot mediator dominantne družbene ideje. V kratkem teoretičnem ekskurzu bomo v primeru branja junaštva razčlenili povezavo institucije športa z drugimi dimenzijami družbe – kot so religija, kultura, mediji, politika idr. Nedvomno so izjemen primer združevanja takšnih aspektov tako antične kot moderne olimpijske igre, ki so lik (športnega) junaka petrificirale v razponu od različnih prikritih manipulacij do iskrenih idealov olimpizma.

Ključne besede: šport, kultura, ideologija, junak, heroj, olimpijske igre

UDK 316.7:796.032.2

Sport, Mythology, and the Genealogy of Heroism

Abstract: The image of a hero has always served to transmit the dominant ideology and reproduce the existing social order. The paper analyses the implicit structures linking the institution of sport to other dimensions of society, such as religion, culture, the media, or politics. The social construct of the athlete as hero is most explicit in the following aspects of sport: sport as a collective activity, as popular culture and as a media narrative, as religion and ritual, as myth, and as a form of war. An outstanding blend of these aspects is achieved in the phenomenon of the Olympic Games, ancient and modern, which have established the figure of the athlete as hero even – indeed, primarily – in contemporary society.

Key words: sport, culture, ideology, hero, the Olympic Games

¹ Mag. Boštjan Šaver je raziskovalec v Centru za preučevanje kulture in religije ter asistent na ljubljanski Fakulteti za družbene vede. E-naslov: bostjan.saver@guest.arnes.si.

Podoba heroja ali junaka je bila v človeški zgodovini od nekdaj instrumentalna reprezentacija, ki je v luči številnih religijskih, političnih in drugih ideologij pogosto služila kot posrednik dominantne družbene ideologije in reprodukciji medij družbenega reda. Prispevek torej obravnava mitologijo heroja in genealogijo junaštva z vidika športa in *kritične teorije*, saj postavlja pod vprašaj navidez nevprašljive družbene pojave, kakršni so denimo tudi olimpijske igre. Strukturalist Barthes pravi, da je *mit oblika govora*² – s parafraziranjem lahko dodamo, da kot tak razkriva ravno določeno povezavo med športnikom in institucijo: mitološka reprezentacija heroja je torej nevidno sporočilo takšnega govora, ki posreduje ideologijo dominantnih skupin podrejenim množicam. V argumentaciji teze bomo najprej pogledali zgodovinski pregled reprezentacij heroja in posamezne družbene razsežnosti junaštva v mitologiji, v religiji, v nacionalni skupnosti, v popularni kulturi in medijih, v vojni in v olimpizmu. Pri tem je treba opozoriti na paralelne termine – denimo medijska zvezda, slavni posameznik, šampion ipd. –, ki se v sodobni družbi nanašajo na koncept heroja ali junaka.³

ANTIČNI JUNAK S TISOČERIMI OBRAZI – MITOLOGIJA

Zastavlja se uvodno vprašanje: kako sta povezana karizma in junaštvo? Kaj je v ozadju takšnega družbenega pojava? Kaj predstavljajo vsi takšni in drugačni junaki? V luči zgodovinske kontekstualizacije lahko ugotovimo, da antična beseda za heroja [gr. *heros* polbog, polbožanska osebnost] opredeljuje nadčloveka izjemne moči in poguma, ki ga cenijo tudi bogovi. Konceptualizacijo herojskih atributov v antični kulturi lahko strnemo s tremi pojmi – s pojmom popolnosti [gr. *aretê*], s pojmom heroizma [gr. *heros*] in pojmovanjem najboljšega [gr. *aristoi*]. Pri tem pa ne smemo zanemariti druge plati, saj so bili vsi drugi posamezniki predmet inferiornega izključevanja iz vseh javnih in političnih zadev [gr. *idiotes*].⁴ Dediščina antike več kot prepričljivo opozarja, da številne oblike heroičnih narativov niso značilne zgolj za obdobje sodobne popularne kulture, temveč so del arhaič-

² Barthes, 1972.

³ Opozoriti je treba, da sta besedi heroj in junak v tekstu uporabljeni kot sinonima brez dodatnih pomenskih odtenkov ali opredelitev, podobno tudi paralelni termini medijska zvezda, šampion, slavni posameznik ipd. Namen teksta je razčlenjevanje predvsem skritih struktur, ki se skrivajo za naštetimi termini oziroma pojavi – kljub temu da so kot takšni pogosto označevalci številnih odtenkov in različic družbenih pojavov.

⁴ Higgs, 1982a.

nih in klasičnih kultur skozi vso človeško zgodovino in po vseh religioznih izročilih.⁵ V povezavi s tem je zanimiva analiza, ki jo je predstavil v svojem znamenitem delu *The Hero with a Thousand Faces* Joseph Campbell – pustolovščino mitološkega heroja namreč definira v treh fazah, ki so univerzalno berljive: prva faza je *odhod heroja*, druga *inicijacija* in tretja *vrnitev heroja*. Najprej stopi junak na pot neznanega in nevarnega, v fazi inicijacije je pred velikimi preizkušnjami, skozi katere vedno znova prihaja do razsvetljenja ali razkrivanja skrivnosti. Kasneje se na poti domov junak pogosto ustavi ob kakšni oviri, ki pa jo uspešno premaga, tako svojo izkušnjo in sporočilo posreduje lastnemu kolektivu ali naciji, ki mu zaradi tega pripiše poseben status ali družbeno vlogo.⁶ Izjemno poenostavljeno Campbellovo ugotovitev pa lahko hitro pretopimo v kontekst sodobnih narativov, ki sicer dajejo vtis, da živimo v času številnih konstruktov medijskih zvezd in hkrati v antiheroični dobi, ko naj bi bile zgodbe o velikih herojih stvar preteklosti. Pri tem je veliko manj pomembno vprašanje, ali so takšne zgodbe resnično stvar preteklosti – bolj na mestu se zdi vprašanje, kakšen tip heroizma je značilen za posamezno zgodovinsko obdobje. Drugače povedano, dejstvo, da je bil atlet oziroma športnik od nekdaj popularna podoba heroja, vodi k zaključku, da je v športu nekaj inherentno herojskega.⁷

V luči Campbellove definicije junak prehaja in povezuje svet vsakdanjega življenja in polje nadnaravnega: sooča se z nadnaravnimi silami, ki jih premaga ali pretenta: potemtakem je junak tisti, ki *doseže distinkcijo v akciji*.⁸ Podobnost s sodobnimi športniki je na dlani – zgodba o junaku ni zgolj zgodba iz antičnega mita, temveč dandanašnja zgodba o trdem treningu in sistematičnem urjenju telesa, s pomočjo katerega stopi junak v prostor nadnaravnega, ki se v sodobnem svetu kaže v obliki stadionov, igrišč in športnih poligonov. Športni junak tako postaja mediator med povprečnimi ljudmi in nadnaravnim kozmosom, pri čemer je izhodiščna točka mediacije skrivnostna vez med herojem in občudovalcem – nobeden izmed njiju pa ne obstaja brez drugega.

Analize sodobnih športnih herojev so v tako zastavljeni strukturi še posebej zanimive – denimo primer ameriškega zvezdniškega igralca baseballa Nolana Ryana ilustrira, kako podoba ameriškega športnika moškega spola in bele polti

⁵ Riffenburgh, 1994.

⁶ Campbell, 1994.

⁷ Higgs, 1982a.

⁸ Higgs, 1982a.

reproducira dispozicije ameriške kulture, predvsem z medijskim diskurzom, ki prikazuje Ryana kot arhetipskega moškega športnega junaka. Teoretik Trujillo pri tem opozarja na pet glavnih potez *maskulinarne hegemonije* v ameriški družbi: fizična moč, poklicna kariera, družinska patriarhalnost, zgodba o vzponu na družbeni lestvici, heteroseksualnost.⁹ Pri tem ključno vlogo pri produkciji maskulinarne hegemonije igrata nociji športa in dela, ki delujeta še bolj potencirano v prikazovanju *športa kot dela* – tako, prvič, šport potrjuje izhodišče *webrovske* protestantske delovne etike, drugič, prikazan je kot poklicna kariera z zmagovitimi mejniki in posameznikovimi rekordi, tretjič, šport je v obliki številnih tekmovalj, lig, ekip in posameznih atletov prikazan kot tržno blago, ki ga je moč kupiti.¹⁰ Medijska podoba Nolana Ryana ali pa v slovenskem kontekstu na primer medijska podoba smučarja Jureta Koširja daje jasno sporočilo o reprodukciji podobe uspešnega moškega delavca v okviru industrialne kapitalistične mitologije – mitologije, ki kot matrica služi za reprodukcijo impetusa *potrošniške* konstrukcije realnosti.

Večina podob športnih herojev je tako zaznamovana s podobo belega moškega, nasprotno pa so druge reprezentacije prikazane ravno z *masko* moškosti in *bledoličnosti*: predvsem primer temnopoltih športnikov govori o tem. Veliko kompleksnejše primere pa odražajo konstrukcije družbenega in biološkega spola: denimo kontroverzni primer ameriške teniške igralko Rene Richards, na ameriških teniških lestvicah nekoč visoko rangirane transseksualke. V njenem primeru Birrellova in Coleova opozarjata, da strahovi in tesnobe konstruirani zaradi biološkega in družbenega spola ter posameznikove seksualnosti koreninijo ravno na telesu in odnosu do lastnega telesa kot tudi telesa vseh drugih.¹¹ Če na tem mestu povzamemo klasično misel – Foucault ugotavlja, da je telo neposredno povezano s poljem političnega oziroma poljem širše skupnosti: relacije moči neposredno vplivajo nanj, ga urijo, mučijo, pripravljajo k delovanju, k izvajanju obredov in izražanju vseh vrst znakov.¹² V tej luči ameriški sociologinji ugotavljata, da primer Richards daje jasno sporočilo o paradoksalnem kulturnem pomenu konstruiranja ženskega telesa kot drugačnega predvsem pa fizično inferiornega moškemu telesu. Hkrati pa takšna in podobna dejstva iluminirajo predvsem vlogo

⁹ Trujillo, 2000.

¹⁰ Trujillo, 2000.

¹¹ Birrell, Cole, 2000.

¹² Foucault, 1995.

športa v reprodukciji ideologij – šport in športni heroji, pogosto tudi prek polja mitologije, reproducirajo temeljne družbene razlike od biološkega in družbenega spola do razrednih razlik.

OD TRADICIONALNEGA, RITUALNEGA DO MODERNEGA ŠPORTA – RELIGIJA

V preteklem stoletju je šport v številnih značilnostih zrcalil temeljne lastnosti religij – nekateri raziskovalci so celo prišli do spoznanj, da se je institucija športa uveljavila kot *nova vrsta religije*, ki je v nekaterih primerih celo privedla do substitucije tradicionalnih religioznih ekspresij.¹³ Eden izmed številnih primerov tega je po Sageevem mnenju ikonografija: vsaka religija ima svoje idole, svetnike in duhovnike, ki jih cenijo člani skupnosti, podobno tudi ljubitelji športa obožujejo svoje junake in idole, ki jih glorificirajo mediji, številni muzeji in znameniti ameriški *halls of fame*.¹⁴ V okviru religioznih obredov ima akt čaščenja pomembno vlogo: podobno je ena izmed poglavitnih značilnosti herojev tudi *prejemanje in dajanje*, pri čemer materialna darila ali denar redko opredeljujemo kot jedro (športnega) heroizma – skratka, junaki bi vzniknili tudi brez materialnih transakcij, kajti v ospredju gre za sposobnost, talent in skupinsko dinamiko. Pri tem sta po Higgsovem mnenju ključni ideji smrti in minljivosti – strah pred obema konstruira človeško dejavnost tako, da bi se izognili najbolj dokončni usodi življenja: heroizem je v tem pogledu poskus transcendence telesnega in temeljnih družbenih dilem.¹⁵

Konkretni zgodovinski primer konstrukcije herojev v času imperializma in velikih geografskih odkritij sveta razkriva podoben proces transcendiranja: temeljna binarna opozicija med *belim in navidezno praznim svetom* je opozicija med imaginacijo belih, moških Evropejcev in vsemi drugimi kulturnimi imaginacijami takratnega sveta. V tistem času so bili številni predeli planeta za dominantno svetovno kulturo *tabula rasa* – zunaj zgodovine, tradicije, civilizacije in *zahodnjaške* percepcije. Dejstvo, da so bili ti predeli označeni kot *prazni*, kaže premišljeno diskurzivno strategijo, ki je upravičevala ekspanzijo vsega *zahodnega*, predvsem evropocentričnih institucij vseh vrst – seveda v prvi vrsti religije.¹⁶ Nekoli-

¹³ Sage, 1981.

¹⁴ Sage, 1981.

¹⁵ Higgs, 1982a.

¹⁶ Bloom, 1993.

ko kasneje so denimo ekspedicije na Severni tečaj predstavljale svojevrstno obdobje kolonializma, ki je v svoji elaborirani različici zastopal takratno splošno moralno in znanstveno imaginacijo: navidez prazna polarna področja zemeljske oble so predstavljala strast belih moških različnih *zahodnih nacij*.

Nekaj podobnega lahko strnemo tudi v ugotovitvi, da je eden izmed bistvenih pomenov *športa kot rituala* ravno v športnikovi sposobnosti mediacije med posameznikom in moralno ureditvijo skupnosti: junaška dejanja, v sodobnem času predmet predvsem medijske reprezentacije, učinkujejo kot *zrcalo pomembnih družbenih vrednot*.¹⁷ Pri tem argument o športu kot pomembnem sodobnem ritualu podpira analiza, v kateri sta združeni izhodišči *Durkheimove teorije religije* in *Goffmanova ideja o ritualih vsakdanje interakcije* kot pomembnih družbenih dinamikah. Tako Birrellova opozarja, da Durkheimova fundamentalna klasifikacija vseh religioznih prepričanj na bodisi profane bodisi sakralne odkriva svoje mesto tudi v polju vsakdanjih vzorcev življenja: *sveto je lahko več kot ideja svetega, pri tem gre običajno za simbole ali reprezentacije posebnih objektov, ki so obravnavani kot sveti*.¹⁸ V tem pogledu so simboli mediatorji, ki reprezentirajo druge abstrakcije, in hkrati kodirani izvodi pomena, ki služijo kot temeljne enote rituala. Z ritualnim odnosom do svetih simbolov pa postajajo rituali stilizirani vzorci, s katerimi posamezniki definirajo svoj odnos do svetih objektov ali vrednot. Pri tem so po Durkheimu pri gradnji simbolnega sistema ključni trije elementi: posameznik kot član skupnosti, moralni red skupnosti ali sveto in simbol kot reprezentacija svetega. Dodati je še treba, da ima moralni red ali sveto prek vrednotnega sistema pomembno vlogo v skupnosti, ki je v drugačnih okoliščinah pogosto opredeljena kot *ideologija*. Goffmanova dopolnitev Durkheimove teorije tudi dodaja, da lahko rituale v pomembni meri najdemo v sodobnem vsakdanjem življenju in da je lahko tudi posameznik atribut svetega v interakcijah medosebnih ritualov.¹⁹

V kontekstu, povezanem z ritualnim in religioznim, lahko sklepamo, da temeljne značilnosti junaškega vključujejo attribute, kot so *moškost, energija, akcija, moč, volja, spreminjanje sveta, modrost, moralna čistost, pogum* ipd. Osebnost junaka tako uteleša vrednote in lastnosti, ki naj bi predstavljale skupnost in vzgajale njene mladostne pripadnike – torej je največji vpliv mitološke figure junaka po-

¹⁷ Birrell, 1981.

¹⁸ Birrell, 1981.

¹⁹ Birrell, 1981.

sreden, predvsem z dejanji in trdom drugih posameznikov.²⁰ Podoba heroja služi kot model – v konkretnem primeru znamenitega olimpijskega veslača Iztoka Čopa ali pa teniške igralke Martine Hingis²¹ je podoba športnika reprezentacija globalnega športa, v okviru katere prihaja na plano Baudrillardova nocija *simulakra*: medijska reprezentacija športnika je kopija brez vednosti o originalu.

OD (ŠPORTNEGA) KOLONIZIRANJA SVETA DO PODOBE NACIONALNEGA JUNAKA – SKUPNOST

Na simbolni ravni skupnosti lahko šport danes interpretiramo kot enega izmed najpomembnejših odrazov in manifestacij kolektivne identitete. Zaradi povezav športa in kulture, športa in nacionalizma, športa in ekonomije, športa in medicine, športa in medijev, športa in religije, športa in politike ipd. lahko povzamemo, da je *šport simptomatičen za družbo*.²² Tako so tudi številni simboli prepleteni s športom – od nacionalnih zastav, etničnih in regionalnih znakov do pesmi in nacionalnih himn – odraz konstrukcije identitete znotraj športnih aren. Z drugimi besedami, branje sodobnega športa je nedvomno antologija s tezo – strukture identifikacije so hkrati strukture dominacije, ki so izražene okoli atributov moči posamezne skupine, rase, razreda, spola ipd. – kot take ne delujejo ločeno ali izolirano, tudi zato jih ločene in izolirane od drugih atributov ni mogoče razumeti.²³ Prav tako je šport v sodobnih družbah eno izmed najpomembnejših sredstev, s katerimi nacionalne države socializirajo svoje državljane s transmisijo simbolnih kodov dominantne kulture in privajanja državljanov na konformnost s prepričanji in vrednotami, ki prevladujejo v širši družbi: nedvomno je šport eno izmed najbolj štrlečih znamenj nacionalne kolektivne identitete.²⁴ Tudi zato je v takšnem pogledu nacionalizem pogosto interpretiran kot doktrina politične legitimacije, ki jo različne skupine, kolektivi ali institucije različno uporabljajo. Najbolj prepričljivo pa se povezuje s poljem športa prek dejstva, da je *šport orodje patriotizma, nacionalne kohezivnosti in integracije*.²⁵ Pri tem šport dopolnjuje mozaik kolektivne identitete z nostalgijo, mitologijo, izumljenimi tradicijami, zastavami,

²⁰ Riffenburgh, 1994.

²¹ Prim. Giardina, 2001.

²² Maguire, Jarvie, Mansfield, Bradley, 2002.

²³ Birrell, McDonald, 2000.

²⁴ Sage, 1998.

²⁵ Maguire, Jarvie, Mansfield, Bradley, 2002.

himnami in rituali – številni športni dogodki in številni športni junaki in junakinje ohranjajo pri življenju idejo, kaj je ali kaj naj bi bilo bistvo posamezne nacije.

Vzpon nacionalnih herojev lahko zasledimo v času vzpona številnih nacionalizmov in imperializmov v 19. stoletju, ko se je nacionalna država petrificirala kot tvorba, ki presega posameznika – tudi zato so bili izredni posamezniki tistega časa več kot le *popularni heroji*, utelešali so simbole nacionalne in imperialne veličastnosti.²⁶ V takšnih okoliščinah so bili *raziskovalci* še posebej cenjen žanr junakov, ki je združeval herojstvo, romantiko in pustolovščino. Raziskovali so navidezno prazen prostor neznanega sveta, pri čemer so bili razpeti med nenehne izzive in nevarnosti. Tudi zato so bila njihova dejanja opevana kot *zmaga nad naravo*, kot odkrivanje in definiranje neznanega, kot *odreševanje barbarskega sveta* v imenu krščanskega misijonarstva. Predvsem pa njihova dejanja niso bila zgolj spoznavanja *ultimativnih drugih* na oni strani *svetovnih morij*, temveč tudi *konceptualiziranje kontakta kot takega*.²⁷

Ena izmed zadnjih faz odkrivanja neznanega sveta so bile pustolovščine na polarnih področjih – Bloom pri tem ugotavlja, da je ideologija spolne segregacije pri tem bistveno vplivala na *raziskovalski narativ* glede že omenjene *bledolične maskularnosti* (tj. moških belcev): polarne pustolovščine so pomenile klasično dispozicijo moškega boja za konstrukcijo lastne moškosti. Drugače povedano, ekstremne okoliščine polarnega raziskovanja so negovale idealno izhodišče mitoloških interpretacij, v katerih so se moški dokazovali kot junaki, sposobni nadčloveških dejanj.²⁸ Najbolj cenjena atributa sta bila pri tem moč in slava, hkrati pa sta bila tesno povezana tudi z drugimi moškimi vrlinami – predvsem s konfliktom in vojno. Raziskovanje in risanje zemljevida domnevno *praznega sveta* je bilo pri tem resnično epizoda, ki je našla svoj epilog v nacionalnem in imperialnem boju za ozemlje, morja in kontinente. Povezava z nacionalizmom je tudi na tem mestu očitna, vloga nacionalnih herojev pa izstopa kot vloga posredovanja politične ideologije – takšno družbeno dinamiko so s svojo totalitarno vizijo nadvse slikovito utelešala številna kasnejša fašistična in nacistična gibanja: izbrani posamezniki so utelešali nocijo izbranega ljudstva. Vendar je podobna dinamika značilna tudi za manjše segregirane skupnosti – denimo zgodovinski zapisi omenjajo črnske junake in velike športnice, kot so Jesse Owens, Joe Louis, Muhammad

²⁶ Riffenburgh, 1994.

²⁷ Taylor, 2000.

²⁸ Bloom, 1993.

Ali, Billie Jean King, Babe Didrikson Zaharias ipd. Pri tem so bile in so še vedno njihove herojske podobe pomembno orodje integracije znotraj manjšinskih skupnosti. Torej v obeh skrajnih primerih lahko sklenemo, da športni junaki sprožajo invokacijo *višjih idej*²⁹ – konstrukcijo domnevne kulturne superiornosti posamezne skupine. Pri tem pa je tudi v športu povezava med junakom in oboževalci pogosto daleč od preprostih površinskih atributov: denimo analize primera črnkega športnega zvezdnika O. J. Simpsona prikazujejo na vrhuncu kariere kot športnega heroja, ki ga večinsko belo/moško ameriško občinstvo ni dojemalo kot črnca, temveč zgolj kot uspešnega moškega.³⁰ Na podobno zasnovu opozarjajo tudi znanstvene analize v primeru črnkega igralca golfa Tigerja Woodsa, čigar polt je sicer temna, vendar s svojo produkcijo in reprodukcijo vrednotnega sistema, ki je identičen z večinsko *bledolično maskulinarnostjo*, ne pomeni nikakršne grožnje dominantnemu diskurzu ameriškega kolektiva.³¹

Sklenemo lahko, da v mitologiji in genealogiji herojev predstavlja doba ekspanzije imperializmov in številnih nacionalizmov povsem novo prelomnico. Junaki so namreč utelešali več kot le *junake* – bili so instrumentalni mediji poveljevanja posameznih nacij in imperijev. Vendar številni raziskovalci, pustolovci, športniki niso v luči kolonialnega podrejanja sveta postali le instrument imperialistične ali nacionalistične politične ideologije, temveč tudi označevalec domnevne kolektivne kulturne superiornosti predvsem evropskih in zahodnih nacij.³² Drugače povedano, gre za zamolčano in namerno pozabljeno ozadje dobe, v kateri so bile ponovno osnovane *olimpijske igre*. Pri tem je osnovna enota sodobnega olimpijskega gibanja postala nacija, tudi zato lahko vlogo olimpijskega heroja ali junaka beremo podobno kot vlogo imperialističnih raziskovalcev in drugih nacionalnih junakov takratnega silovitega vzpona množičnega tiska.

POPULARNA KULTURA IN IDEOLOŠKE VARIACIJE JUNAŠTVA – MEDIJI
Številni raziskovalci in pionirji geografskih odkritij zahodnega sveta so nedvomno oblika športnih herojev, ki so zgodovinsko gledano v obdobju modernizacije sveta doživeli temeljito preobrazbo. Zaradi tega Andrews in Jackson poudarjata, da se je doba modernih športnih herojev ali – v ustaljeni rabi – *športnih zvezd* pri-

²⁹ Higgs, 1982b.

³⁰ Johnson, Roediger, 2000.

³¹ Cole, Andrews, 2001.

³² Riffenburgh, 1994.

čela z Williamom Randolphom Hearstom, ki je leta 1895 predstavil v časniku *The New York Journal* prvo časnikarsko rubriko, namenjeno športu.³³ Pri tem dodajata, da se žanr slavnih športnikov v številnih elementih bistveno razlikuje od drugih kulturnih področij – hkrati pa ju lahko dopolnimo, da je *ideologijo kovanja športnikov v zvezde* in v mitologijo junaštva najlaže prebrati ravno v medijskem diskurzu, ki nas v sodobnem svetu obkroža z vseh strani.³⁴ Pomen medijev v mitologiji junaštva lahko najdemo v dejstvu, da kulti, ki obkrožajo junake, sami po sebi niso dovolj, temveč terjajo mediatorje ali posrednike, ki so sposobni razvijati in interpretirati sodobne mite. V 19. stoletju so takšno vlogo mediji prevzeli predvsem pri publiciranju in urejanju številnih dnevnikov, pisem in člankov o naših raziskovalcih – številne biografije so bile tako pretopljene v *popularno ikonografijo*, kjer se je v ozadju vzpenjal junak kot posrednik velikega izkustva ali pomembnega sporočila.³⁵ Pri tem je ključno vlogo odigrala *fotografija*: pomen vizualne reference je namreč ravno kontekstualizacija nacionalnega heroja z drugimi nacionalnimi simboli v okolju, ki je neznano in drugimi članom kolektiva nedostopno. Hkrati pa je tehnološka inovacija fotografije bila tudi praktični vzvod za večjo naklado in prodajo takratnih časnikov.

Tako lahko omenimo znamenito zgodbo o *National Geographicu*, ki se je pričela ravno v tistem času na oni strani luže. Gre za zgodbo o reviji, ki je kot taka že predstavljala nacionalno podobo ZDA v 90. letih 19. stoletja – hkrati pa je utrdila diskurz *viktorijanske definicije zahodnega sveta* kot superiorne civilizacije v verigi družbene in kulturne evolucije. Vizualna podoba je pri tem odigrala ključno vlogo ideološke in mitološke reprodukcije kulturnih vzorcev: fotografija je pomenila univerzalno esenco razkrivanja neznanega sveta in ključ odčaranja številnih skrivnosti tega sveta tudi preprostim bralcem.³⁶ Minila so desetletja, preden se je senzacionalizem glorifikacije pustolovca, raziskovalca, ekstremnega in vsestranskega športnika prevesil v senzacionalizem postmodernih tem – namesto epske glorifikacije so mediji pričeli vse pogosteje povečevati športne junake na relaciji med javnim in zasebnim likom. V 80. letih 20. stoletja so predvsem britanski tabloidi predrli led s pomočjo novih računalniških tehnologij in barvnega tiska, v katerem so prevladovali predimenzionirani naslovi z domnevno šokantnimi foto-

³³ Andrews, Jackson, 2001.

³⁴ Birrell, McDonald, 2000.

³⁵ Riffenburgh, 1994.

³⁶ Prim. Bloom, 1993.

grafijami.³⁷ V takšni obliki so zgodbe o športnih junakih in zvezdnikih še potencirale sodobno mitologijo junaštva.

Verjetno ni naključje, da je v svojem delu *Man and His Symbols* psihoanalitik Carl G. Jung kot manifestacijo konceptualne zasnove *anime* in *animusa* (grobo označeno ženske in moške reprezentacije duše) na fizični oziroma biološki ravni označil lik Eve po eni strani in lik *Tarzana* po drugi. Lik univerzalnega, delno civiliziranega športnika je namreč v Jungovem času utelešal dominantno ideologijo in ozadje kulturnih dinamik, ki smo jih razčlenili že v prejšnjem poglavju. Zastavlja se vprašanje, v kakšni obliki se pojavljajo liki športnih herojev dominantne ideologije oziroma dominantnega diskurza v sodobnem času? Številne raziskave opozarjajo, da so liki upornih in navidezno alternativnih športnih zvezdnikov še vedno konformni z dominantno ideologijo – kajti takšna upornost in alternativnost sta kot stilizirana vzorca obnašanja še vedno del dominantnega diskurza. Slikovit primer tega je denimo zvezdniški igralec košarke Dennis Rodman, ki naj bi s svojimi ekscesi radikalno prekoračil meje konvencionalnih norm in redefiniral reprezentacije spola, rase in spolne usmeritve v ameriški kulturi. Vendar je po izsledkih raziskav Rodmanov maskulinarni normativ ostal popolnoma nedotaknjen, medtem ko je zvezdnik vzbujal pozornost s svojim domnevno marginalnim obnašanjem, ki nikoli ni odkrito kritiziralo ideologije dominantne spolne usmeritve ali opozorilo na fluidnost pri kategorizaciji biološkega in družbenega spola.³⁸ Drugače povedano, Rodmanovi ekscesi še vedno reproducirajo dominantne modalitete maskulinarnosti, falocentričnosti, heteronormativnosti, prevlade belcev in potrošniškega kapitalizma. Pri tem pa velja dodati, da so temopoliti državljani ZDA tolerirani in cenjeni do tiste mere, ko se odpovejo svoji rasi, zdi se, da so uspešno asimilirani v prakse in vrednostni sistem – torej večinsko identiteto ameriških belcev. Seveda lahko v hipu potegnemo vzporednico tudi v slovenskem kontekstu: številni priseljeni državljani iz nekdanjih južnih jugoslovanskih republik, predvsem pa njihovi potomci kot nekateri uspešni športniki s pol strešice, pomenijo s svojo izvirno kulturo radikalno grožnjo slovenski alpski identiteti, hkrati pa v primeru konformne asimilacije in sprejemanja dominantnih slovenskih vrednot predstavljajo cenjene pripadnike družbe. Torej rasi ali nacionalistični diskurz ni nikoli presežen, temveč je v *derridajevskem* smi-

³⁷ Whannel, 2001.

³⁸ Lafrance, Rail, 2000.

slu vedno tam. V takšnih primerih so uspešni športni junaki bolj agenti *premestitve* kot pa *transcendence* nelagodja³⁹ – mediji pri tem igrajo ključno vlogo, saj podobe športnih zvezdnikov in junakov v svoji globalni postmoderni mašineriji na površinski ravni povezujejo v verige političnih in emocionalno nabitih označevalcev, ki so tesno povezani s kompleksno matrico družbenih neenakosti.⁴⁰

ATLETSKI SUPERMAN IN BOJ NA LIVADNIH IGRIŠČIH – VOJNA

V zgodovinskem sosledju argumentacije je treba povedati, da so v 20. stoletju vedno nova tehnološka dognanja in dediščina nacionalnih držav privedla do odmevnega svetovnega fenomena, ki je tesno sovpadal s konstrukcijo in mitologijo heroja – do svetovnih vojn. Lik heroja je tako močno zaznamoval že pojav totalitarističnih ideologij – v fašistični ikonografiji je bil npr. šport pomembna plat socializacije, namreč *telesno urjenje razvija telo in mišičevje, ki je tako dobresedno in metaforično enačeno z močjo*.⁴¹ V omenjenem kontekstu povezave ideološkega in posameznika pa smo ponovno pri priljubljenem Foucaultu – tako je *šport več kot zgolj šport*, je namreč močan vzvod stapljanja individualne razsežnosti v kolektivnem političnem telesu.⁴² Kajti vojna kot esenca militantnih totalitarizmov terja fizično utrjevanje in športno zrelost, ki vodita k tekmovalni agresivnosti – ta pa je ne le temeljna značilnost institucije športa, temveč tudi vojnih spopadov. Pomembna značilnost, ki je v primeru fašistične ideologije tesno prepletena s konstrukcijo herojstva in športa, je dejstvo, da takšna ideologija ni bila tesno povezana s partikularno družbeno ureditvijo, lojalnostjo posebni religiozni instituciji ali zgolj z eno etnično identiteto. Vsebovala pa je številne zunanje forme v obliki prepoznavnega stila, retorike, simbolike, ceremonij in uniformnega videza – vse to je privlačilo množice, tudi in predvsem mlade ljudi. Omenjeni *imago* pa se je ponavadi stapljal v osrednjem liku, ki je združeval energično politično privlačnost in seksapilno tlakovano propagando – oboje je namreč označevalo agresivni militarizem s subtilnim moškim športno negovanim telesom ljubljenega voditelja.⁴³ Tudi zato pomeni lik totalitarističnega heroja idealizacijo lastnega kolektiva in odkrito grožnjo vsem, ki niso pripadniki takšnega kolektiva.

³⁹ Andrews, 2000.

⁴⁰ McDonald, Andrews, 2001.

⁴¹ Mangan, 1999.

⁴² Foucault, 1995.

⁴³ Prim. Mangan, 1999.

V kompleksnosti sodobnega časa institucijo športa pogosto dojemamo v popolnoma drugačnem kontekstu kot institucijo vojne, vendar sta obe instituciji historično tesno povezani. Tudi v antični kulturi sta bili podobi bojevnik in atleta/športnika tesno prepleteni – z urjenjem in glorifikacijo telesa so se stari Grki pripravljali na vojne. Seveda Grki niso bili edini. Podobno so Angleži definirali šport v tesni povezavi z bojevanjem. Predvsem šport aristokracije je pomenil telesno pripravo na številne vojne: *tako še danes prevladuje mnenje, da so Angleži bitko pri Waterlooju dobili na igriščih znamenitega kolidža Eton.*⁴⁴

Povezava mitološke konstrukcije heroja in metaforike vojne je zanimiva tudi v drugih primerih. Šport je bil kot metafora vojne deležen posebne pozornosti v ameriški kulturi med korejsko in vietnamsko vojno. Tudi obdobje hladne vojne je posredno tesno povežalo militantnost s športnimi heroji. Organizirana institucija športa kot poseben sistem civilne religije in nacionalizma še danes vključuje številne simbole in narative herojstva – od nacionalnih himn do čaščenja junakov kolektiva, ki so s svojimi uspehi definirali meje lastne nacije in v vojaškem žargonu oznanjali zmago. Poseben primer personifikacije vojnega in športnega junaka v eni osebi je ameriški športnik Bob Kalsu, ki je leta 1969 obesil na klin kariero v eni izmed profesionalnih ekip ameriškega nogometa, da bi se izkazal v Vietnamu. Kasneje je kot edini ameriški profesionalni športnik postal ena izmed mnogih nesmiselnih žrtev še bolj nesmiselne vojne.⁴⁵ Njegov primer je zanimiv predvsem v luči strukture in delovanja lika heroja – v ideološkem ozadju herojske podobe je namreč najveličastnejši *mrtvi heroj, saj je ravno z njegovo smrtjo junaki status najlaže kreiran, interpretiran in manipuliran,*⁴⁶ predvsem na politični ravni. Primerov podobnih ideoloških manipulacij v navezi vojne in športa je ogromno: še danes odmevajo besede ameriškega generala MacArthurja, ko je ob koncu druge svetovne vojne dejal, da nobena stvar ne more nadomestiti zmage – kajti pomembno je zgolj zmagati.⁴⁷ Krilatica *o zmagi za vsako ceno* je postala odmevna in pogosta referenca šele takrat, manj znano pa je dejstvo, da jo je prvi pričel uporabljati že pol stoletja pred tem trener univerze v Michiganu Vince Lombardi. Kot zanimivost dodajmo, da pa so v času ameriških vojn v Vietnamu in v Koreji kot odgovor subkultur, kontrakultur in civilnih gibanj zavedne množice

⁴⁴ Higgs, 1982c.

⁴⁵ Neck, 2001.

⁴⁶ Riffenburgh, 1994.

⁴⁷ Higgs, 1982c.

prvič izrazile javno prepričanje, da so vojne popolnoma absurdne in nepotrebne: v takšnem duhu je teoretik Georg Leonard objavil esej z ravno nasprotno ugotovitvijo: *Winning Isn't Everything – It's Nothing*. Tako imata sicer šport in vojna veliko skupnega, vendar se razlikujeta v pomembnem dejstvu – vojna je grozovita alternativa vseh simbolnih potencialov športa.

ZAKLJUČEK ALI JUNAŠTVO KOT KOLEKTIVNI IDEAL – OLIMPIZEM

S parafraziranjem Meletinskega lahko ugotovimo, da *bogovi, junaki in ljudje* niso samo del tradicionalnega, temveč so živi del vsakdanjega na vseh ravneh, tudi v športu in medijskih reprezentacijah športa. Slikovit primer tega morebiti najbolje odražajo označevalci junaštva in herojstva v primeru naslovnice številnih popularnih športnih revij. Pomen športa v tej ritualni perspektivi pa je ravno v športnikovem potencialu posredovanja med posameznikom in skupnostjo: *zato reprezentacija herojskega vedno služi kot zrcalo pomembnih družbenih vrednot*.⁴⁸ In tudi zato se je potrebno kar najprej spraševati, zakaj je treba dogodke, kot so sodobne olimpijske igre, jemati zavestno in kritično? Odgovor: *ker so olimpijske igre igre zgolj na videz*. V svojih koreninah namreč združujejo številne družbene elemente od športa, popularne kulture, religije, mitologije, predvsem pa spektakla, ekonomije, politike, izobraževanja ali celo bojevanja. Tudi zato je potrebno kompleksno in pozorno branje olimpijskega družbenega fenomena. Vse to se kaže tudi v konstrukciji športnih, olimpijskih herojev in junakov, ki z zavestjo o kompleksnosti pojavov seveda niso zgolj to. Hkrati so namreč tudi potencialna sredstva dominantnih ideologij, političnih teles in lobijev, volilnih kampanj ipd. – torej so objekti in subjekti številnih manipulativnih potencialov, obenem pa tudi ljudje, ki lahko s svojim posebnim statusom v družbi in kulturi dodajo delček sebe k lepšemu in boljšemu svetu. Takšnemu, ki je slika človeške vere v olimpijske ideale.

BIBLIOGRAFIJA

Andrews, D. (2000): "Excavating Michael Jordan's Blackness", v: Birrell, S., McDonald, M., ur., *Reading Sport: Critical Essays on Power and Representation*, Boston, Northeastern University Press, 166–206.

⁴⁸ Sage, 1998.

- Andrews, D., Jackson, S. (2001): "Introduction: sport celebrities, public culture, and private experience", v: Andrews, D., Jackson, S. ur., *Sport Stars: The cultural politics of sporting celebrity*, London, New York, Routledge, 1–20.
- Barthes, R. (1972): *Mythologies*, London: Paladin.
- Birrell, S. (1981): *Sport as Ritual: Interpretations from Durkheim to Goffman*, Social Forces, The University of North Carolina Press.
- Birrell, S., McDonald, M. (2000): "Reading Sport, Articulating Power Lines", v: Birrell, S., McDonald, M., ur., *Reading Sport: Critical Essays on Power and Representation*, Boston, Northeastern University Press, 3–14.
- Birrell, S., Cole, C. L. (2000): "Rene Richards and the Construction and Naturalization of Difference", v: Birrell, S., McDonald, M., ur., *Reading Sport: Critical Essays on Power and Representation*, Boston, Northeastern University Press, 279–311.
- Bloom, L. (1993): *Gender on Ice: American Ideologies of Polar Expeditions*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Campbell, J. (1994): *The Hero With a Thousand Faces*, Princeton, Princeton University Press.
- Cole, C. L., Andrews, D. L. (2001): "America's new son: Tiger Woods and America's Multiculturalism", v: Andrews, D., Jackson, S., ur., *Sport Stars: The cultural politics of sporting celebrity*, London, New York, Routledge, 70–87.
- Foucault, M. (1995): *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, New York, Vintage Books.
- Giardina, M. D. (2001): "Global Hingis: flexible citizenship and the transnational celebrity", v: Andrews, D., Jackson, S., ur., *Sport Stars: The cultural politics of sporting celebrity*, London, New York, Routledge, 201–218.
- Higgs, R. J. (1982a): "The Sports Hero", v: Higgs, R. J., *Sports: A reference guide*, Westport, London, Greenwood Press, 137–149.
- Higgs, R. J. (1982b): "The Sport Fan and Hero-Worshiper", v: Higgs, R. J., *Sports: A reference guide*, Westport, London, Greenwood Press, 149–159.
- Higgs, R. J. (1982c): "Sports and War", v: Higgs, R. J., *Sports: A reference guide*, Westport, London, Greenwood Press, 168–179.
- Johnson, L., Roediger, D. (2000): "Hertz, Don't it?", v: Birrell, S., McDonald, M., ur., *Reading Sport: Critical Essays on Power and Representation*, Boston, Northeastern University Press, 40–74.

- LaFrance, M., Rail, G. (2000): "As Bad as He Says He Is?", v: Birrell, S., McDonald, M., ur., *Reading Sport: Critical Essays on Power and Representation*, Boston, Northeastern University Press, 74–108.
- Maguire, J., Jarvie, G., Mansfield, L., Bradley, J. (2002): *Sport Worlds: A Sociological Perspective*, Champaign, Human Kinetics.
- Mangan, J. A. (1999): "Global Fascism and the Male Body: Ambitions, Similarities and Dissimilarities", v: Mangan, J. A., ur., *Superman Supreme: Fascist Body as Political Icon – Global Fascism*, *The International Journal of the History of Sport*, Vol. 16, No. 4, December, 1–26.
- McDonald, M. G., Andrews, D. (2001): "Michael Jordan: Corporate Sport And Postmodern Celebrityhood", v: Andrews, D., Jackson, S., ur., *Sport Stars: The Cultural Politics of Sporting Celebrity*, London, New York, Routledge, 20–36.
- Neck, W. (2001): "Bob Kalsu – The Name on the Wall", *Sports Illustrated*, July 23, 13–14.
- Riffenburgh, B. (1994): *The Myth of the Explorer*, New York, Oxford.
- Sage, G. H. (1981): "Sport and Religion", v: Luschen, G. R. F., Sage, G. H., *Handbook of Social Science of Sport*, Champaign, Stipes Publishing Company, 147–160.
- Sage, G. H. (1998): *Power and Ideology in American Sport*, Champaign, Human Kinetics.
- Taylor, V. E. (2000): *Para/Inquiry: Postmodern Religion and Culture*, New York, Routledge.
- Trujillo, N. (2000): "Hegemonic Masculinity on the Mound", v: Birrell, S., McDonald, M., ur., *Reading Sport: Critical Essays on Power and Representation*, Boston, Northeastern University Press, 14–40.
- Whannel, G. (2001): "Punishment, redemption and celebration in the popular press: the case of David Beckham", v: Andrews, D., Jackson, S., ur., *Sport Stars: The cultural politics of sporting celebrity*, London, New York, Routledge, 138–151.